

THY 3923

Arkæologiske undersøgelser af bebyggelsesspor og rester af huse fra højmiddelalder og renæssance i et sandflugtsområde.

Udsigt mod sydvest fra lift over udgravningsfeltet. De udgravede huse lå tæt på Hansted Kirke.

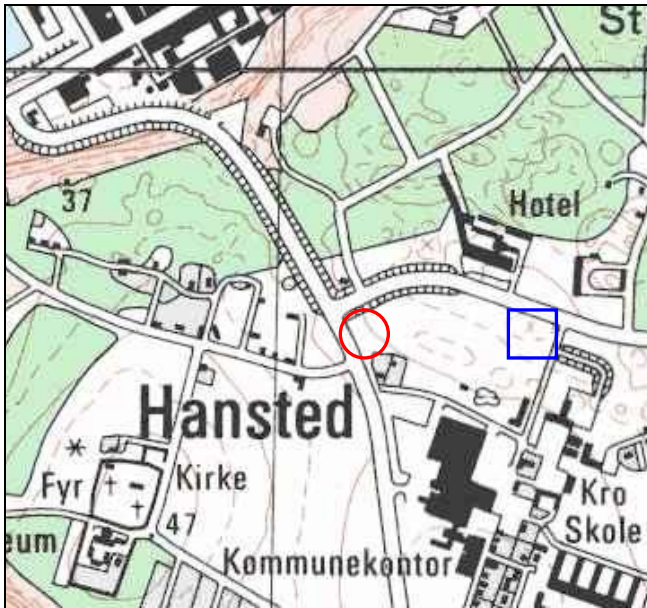
- "REMA-grunden", Chr. Hansens Vej/Kystvejen,
Hansthalm Matr.nr. Hansted by 1eq, Hansted Sogn,
Hillerslev Herred, Thisted Amt. Stednr. 110201 sb.nr. 18

Bygherrerapport

v. cand.mag. Charlotte Boje H. Andersen,
Museet for Thy og Vester Hanherred, januar 2007

Indledning

I 2006 besluttede Hanstholm Kommune at sælge hjørnegrunden til supermarkedskæden REMA 1000 med henblik på opførelse af et supermarked. Grunden skulle sælges i byggemodnet stand, og bygherren var derfor Hanstholm Kommune, som betalte undersøgelsen. Museet for Thy og Vester Hanherred varetager det arkæologiske ansvar i området og foretog de arkæologiske undersøgelser. Maskinkraft til afrømning af feltet og til bortkørsel af materiale blev leveret af Evan Andersen A/S. Det bortgravede sand og muld blev deponeret dels ved ny containerplads ved havnen, dels ved kommunens rensningsanlæg.

Figur 1. Kort over området. Den røde cirkel angiver udgravningens placering. I området med den blå firkant ligger ALDI Supermarked, hvor der i sommeren 2002 blev gjort arkæologiske observationer af anlæg af samme type som ved udgravningen i 2006.

Kulturhistorisk redegørelse, udgravningens resultater

Hanstholm By er bl.a. karakteriseret ved åbne områder med græsdykkede klitter. Klitterne er dannet ved sandflugt i perioden fra 1500- til 1800-tallet, og sandet kan dække ældre bebyggelse. Hanstholm Kirke, som er den ældste bygning i byen, er et synligt bevis på, at der har været bebyggelse i området helt ud til kystskrænten i hvert fald tilbage til omkring 1200, men man har aldrig tidligere udgravet rester af huse fra byens ældste historie.

I det udgravede område var der rester af to huse under de op til 1½ meter tykke sandflugtslag. De to huse er vidt forskellige i deres udseende og desværre kun delvis bevarede.

Et hus fra 1300-tallet

Det ældste hus var fra 1300-tallet. Huset havde haft tørvebyggede vægge og fine stengulvpartier. Gulvene var lavet af flade kridtsten, de såkaldte bleger, som man også i dag kan hente ved stranden i Hanstholm. Der var gjort meget ud af at lægge stenene i et jævnt lag og med fine lige kanter. Ved indgangsdørene var der ligeledes anvendt bleger, ligesom der i en af indgangene var pigstensbelægning med mindre strandsten. I husets østlige ende var der spor efter ildsted eller ovn i form af et rødt askelag. Ellers var der ikke tydelige spor efter indretningen af huset, der var mindst 8 meter langt og ca. 4 meter bredt. På husets nordside stod et delvis bevaret stengærde eller dige, som har givet læ og måske afgrænset kålgården.

Fundene – i form af potteskår - daterer huset til 1300- eller 1400-tallet. Husets beboere har formentlig levet af landbrug kombineret med fiskeri og evt. søfart.

Figur 2. Fra en lift over udgravningsfeltet får man overblik over det, man har udgravet. Væggene i huset fra 1300-tallet kunne erkendes som mørke striber fra tørvene (i den øverste del af billedet). Stenbrolægningen, som ses på det lille billede, havde dannet gulv inde i huset, og der var også anvendt sten i indgangene.

Figur 3. Nærbillede af tørv i nordvæggen i huset. Det ses, hvordan tynde striber af flyvesand ligger mellem de sorte, firkantede tørv.

Hus med kakkellovn fra omkring 1600

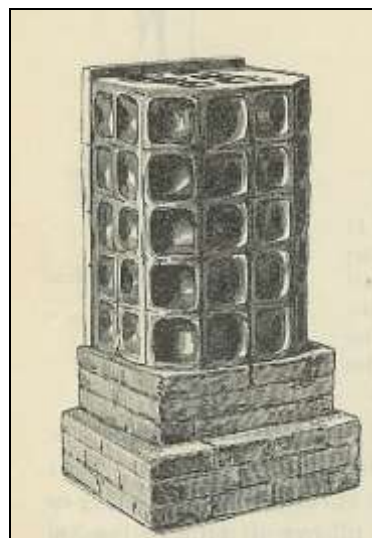
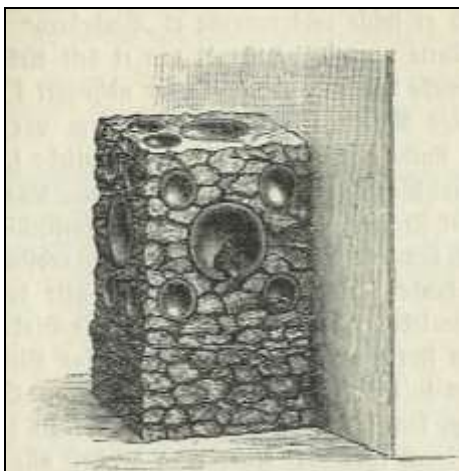
Sydvest for huset med tørvevægge lå resterne af et hus fra omkring 1600, bygget af kalkstensbleger. Huset var helt tydeligt bygget oven på det sand, som dækkede det ældre hus. Det var konstrueret af kalksten og flintknolde, som var bevaret i flere lag og holdt sammen med mørtel eller kridtholdigt ler. Kun det østligste rum i huset var bevaret; det havde kvadratisk form, ca. 3 x 3 meter. Gulvet inde i rummet var delvis lavet af flade kridtstens bleger, delvis af kridt. Aller østligst i rummet var en let skillevæg, som dannede et smalt rum, der måske har fungeret som alkove eller opbevaringsrum.

Op mod rummets vestvæg var opbygget et ovnfundament. Fund af utallige kakkelpotteskår med firkantet mundingsrand og sortsværtet yderside tyder på, at der her stod en kakkellovn. Udover kakkelpotter var der mange skår af jdepotter og andre finere kar. Dertil kommer et netflåd og et

netsynk samt en kridtpibe. De mange øvrige fund fra det lille rum placerer huset sidst i 1500-tallet eller først i 1600-tallet.

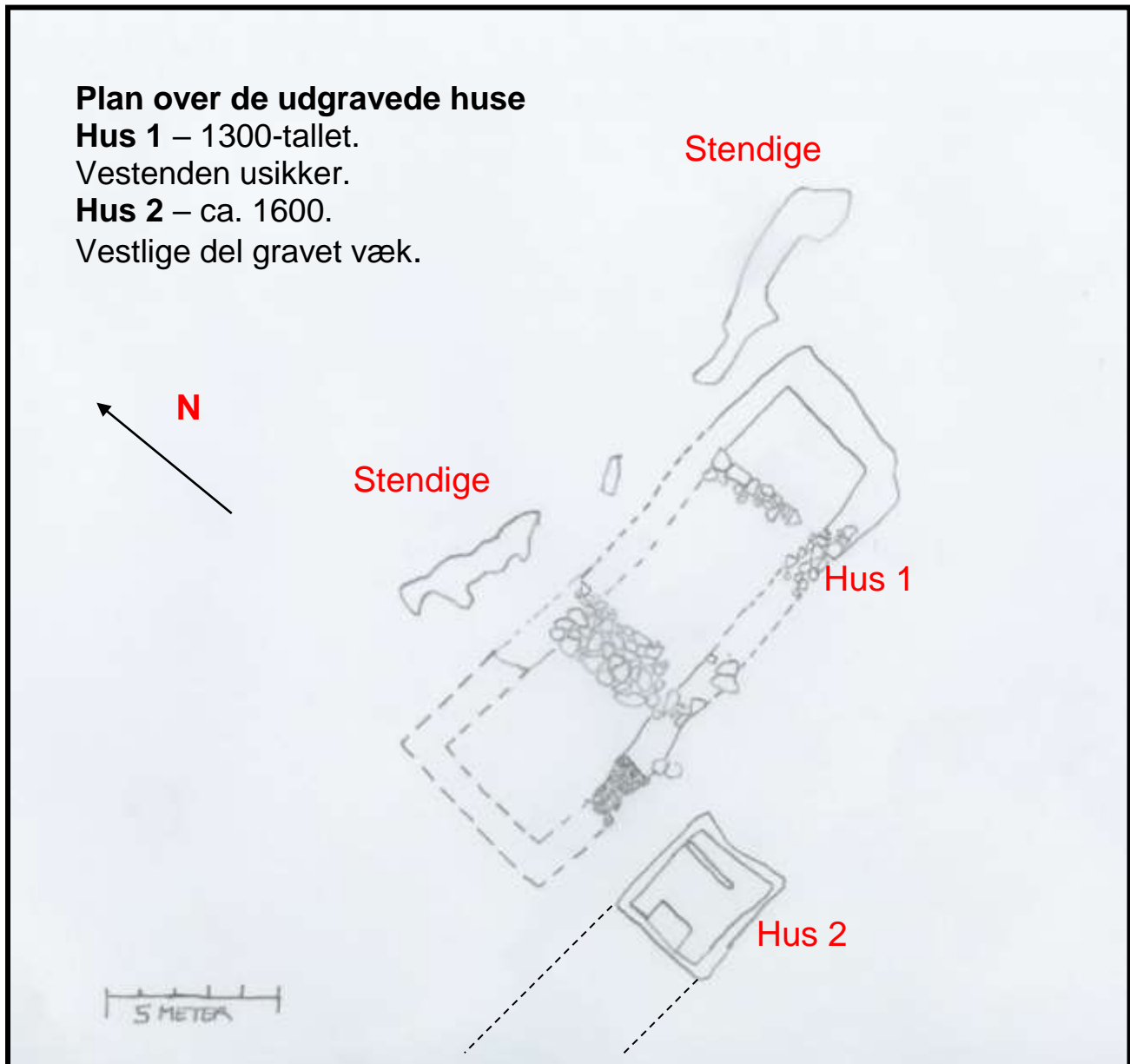
Figur 4. Huset fra omkring 1600 var bevaret som fire stenrækker, der udgør et rum på 9m². Til højre ses fundamentet til kakkellovnen. Resten af huset har ligget vest for det bevarede rum og er gravet væk, da man anlagde Kystvejen.

Figur 5. Fra gamle optegnelser har vi tegninger af den type kakkellovn, der har stået i huset. Kakkelpotter og til tider almindelige lergryder blev muret ind i en lerkappe og gav en god strålevarme; man kunne desuden varme mad eller tørre tøj i de indmurede beholdere. Ovnene fungerede som bilægger, altså med indfyring fra det tilstødende rum, gerne køkkenet, hvor man så kunne lede røgen fra ildsted, ovn og kakkellovn ud i én skorsten. Hos de mere velhavende gik man efterhånden over til bilæggerovne af jern.

Fund af mere farvestrålende keramik og en kridtpibe tages som tegn på, at husets beboere har haft kontakter uden for Hanstholm, og her er det oplagt at kontakten har gået over Skagerrak.

Skudehandel fra Klitmøller, Hansted og Vigsø til Sydnorge var udbredt i 1600- og 1700-tallet, og her opnåede skudehandlerne gode muligheder for at købe luksusvarer som f.eks. tobak, der jo var et nyt fænomen efter opdagelsen af Amerika. Det er således ikke usandsynligt, at husets beboere har været en af de skudehandlere, der drev handel på Norge. Derudover har det nok også drevet fiskeri og måske lidt landbrug.

Figur 6. Plan over de udgravede huse. De stiplede linier vest for hus 2 angiver, at huset strakt sig længere mod vest. Resten af huset er fjernet i forbindelse med anlæggelse af Kystvejen.

Udover de to omtalte huse var der også spor af andre aktiviteter i feltet, men de var meget sporadisk bevarede og alle dækket af 1-1½ meter tykke sandflugtslag. Heriblandt kan nævnes en stenrække, der formodes at stamme fra endnu et hus, samt kulturlag med trækul og rødbrændte lerklumper, der vidner om at der har været flere aktiviteter i området gennem tiderne. I søgegrøfterne blev der

desuden et sted fundet plovspor, som viser, at der har været agerbrug på stedet. Kun de to huse kunne dateres med nogenlunde nøjagtighed.

På grunden ligger desuden en tysk bunker fra 2. Verdenskrig. Bunkeren blev lokaliseret og delvis frilagt forud for udgravningen. Anlægsarbejder i tilknytning til opførelsen af bunkeren og tilhørende forsyningsledninger har i et vist omfang forstyrret ældre kulturlag i området. Af den grund var der ikke bevaret bygningsrester og lignende i området tæt op mod bunkeren.

Undersøgelsens perspektiver

Generelt er udgravningen et godt eksempel på, at der i områder med sandflugt er gode bevaringsmuligheder. Flyvesandet har forseglede bygningsrester, og på grund af sandet er der kun pløjet og foretaget andre jordarbejder i begrænset omfang. Mulighederne for at finde interessante fortidslevn er derfor optimale.

De to udgravede huse er de første af deres art og datering i Hanstholm-området, og de indeholder mange informationer om tidens husbyggeri, indretning og byggematerialer.

Hus 1 fra 1300-tallet er af en type, der svarer temmelig nøje til andre hustomter, Museet for Thy og Vester Hanherred har udgravet gennem de seneste år i bl.a. Sjørring, Hundborg og Villerslev. Disse huse dateres til tidlig middelalder (1100-tallet), og i det omfang bevaringsforhold tillader det, svarer såvel byggemateriale, konstruktionsform som proportioner til huset i Hanstholm, der dog er lidt yngre end de øvrige. De lange og forholdsvis smalle huse af denne type, der er konstrueret af let tilgængelige byggematerialer som græstørv og lokale sten, vidner bl.a. om den udtalte mangel på bygningstømmer i perioden. Der voksede stort set ingen træer i Thy, og man måtte benytte andre materialer. Græstørvsvægge og store, tang- eller stråtækte tagflader har til gengæld givet god læ mod vinden.

Hus 2 fra omkring 1600 viste derimod en anden måde at konstruere bygninger på, nemlig ved at bygge med sten og mørtel. Teknikken kendes tilbage til de første stenkirker, men det kunne se ud som om, det ikke bliver udbredt i almindeligt husbyggeri før flere århundreder senere. Vi kan ikke vide, hvordan de andre huse så ud i Hanstholm omkring 1600, men der er sket væsentlige ændringer i materiale og opvarmning på de ca. 300 år mellem husene blev bygget. Brugen af kakkelovn vidner om teknologisk nyvinning fra det åbne ildsted med røg i boligen til en lukket varmekilde, hvor man kunne styre røgaftræk gennem en skorsten.

Man plejer at sige, at Hanstholm er en ung by, som opstod med havnen i 1960'erne. Med udgravningen har vi fået kendskab til en lille del af det liv, man har levet her, i hvert fald siden kirken blev bygget.

Baggrund og begrundelse for udgravningen

Ved prøvegravning i februar 2006 blev der trukket fem parallelle søgegrøfter i området. Der var kun ældre kulturlag og anlæg bevaret i de tre vestligste grønnegrøfter.

Ud fra prøvegravningens resultater blev der lagt budget for en egentlig udgravning. Det blev besluttet at anlægge et udgravningsfelt på ca. 35 x 45 meter, i alt 1575 m², på den vestligste del af grunden, ved hjørnet Kystvejen/Chr. Hansens Vej. Den østligste del af det prøvegravede område blev frigivet.

Der er tidligere foretaget arkæologiske undersøgelser på en grund øst for den undersøgte, hvor et ALDI supermarked blev opført i. Her blev i profiler rundt om den afgravede grund registreret kulturlag og stensamlinger, der minder om de anlæg, der blev undersøgt ved udgravningen i 2006.

Landskabet

Udgravningen fandt sted på toppen af Hanstholmknuden, tæt på den nordlige skrænt ned mod Hanstholm Havn (jf. figur 1).

Hanstholmknuden er en kalkklint, dannet af danskekalk, og delvis dækket af flyvesand. Undergrunden består af kridt med flintknolde, dækket af et sort sterilt lag af oprindelig overflade. Over undergrunden var et 1-1½ meter tykt lag flyvesand med vækst- og kulturlagshorisonter af varierende tykkelse, karakter og udbredelse. Flyvesandet var dækket af et vækstlag. Udgravningsfeltet var placeret i et ubebygget område i byens nordvestlige del – mellem Hotel Hanstholm og Indkøbscenteret. Nord for udgravningsfeltet løber den øst-vestgående Chr. Hansens Vej. Tæt vest for udgravningsfeltet løber Kystvejen nede fra havnen, op ad kystskrænten, gennem byens vestlige del og videre mod syd gennem Vildtreservatet. Vest for udgravningsfeltet er vejtraceet gravet ned i klitten og undergrunden, og derved er formentlig bortgravet bebyggelsesspor af samme type som de undersøgte. Grunden henlå indtil prøvegravningen som et græs- og buskklædt klitområde. Den omtrentlige kote for undergrundens topniveau er omkring 34, 70 meter over DNN.

Figur 7. Billedet viser lagene i området. Nederst ses den grå undergrund, herover ældre, grå flyvesandslag overlejret af et mørkt lag, der indeholder spor af menneskelige aktiviteter. Øverst det tykke, gullige flyvesandslag, der dækker hele området.

Andre fortidsminder i området

De udgravede anlæg ligger omtrent ½ km nordøst for den romanske Hansted Kirke, der blev bygget omkring 1200. Beboerne i de udgravede huse har hørt til Hansted sogn, og de har deltaget i gudstjenester i kirken og begravet afdøde på kirkegården. På Hansted Kirkegård er der i øvrigt flere steder undersøgt begravelser med kalkstenskister, som dateres til middelalderen.

Ved siden af kirken ligger Hanstholm Fyr, der blev bygget i 1843. Dele af det store fyrkompleks stammer fra 1889.

Der er ikke tidligere lokaliseret arkæologiske spor af bebyggelse fra middelalder (ca. 1050-1536) og renæssance (ca. 1536-1660) i området, men de ældste huse og gårde i bebyggelsen ved kirken har formentlig ligget i området rundt om kirken og ned til kystskrænten.

Vest og nord for byen er i dag et bælte med plantage, anlagt efter 2. Verdenskrig. Tidligere var disse områder ubevoksede, og af gamle fotografier fremgår det, at der var spredt bebyggelse med fiskerhuse og mindre gårde.

Neden for kystskrænten, nord for lokaliteten, har der i historisk tid været landingsplads for fiskerbåde, før der i 1913 blev bygget mole ved Roshage og senere det store havneanlæg, som stod færdig i 1967. I århundreder har folk i Hansted sogn levet af fiskeri og landbrug, og i løbet af 1900-tallet blev fiskeri mere og mere specialiseret.

Omfattende anlægsarbejder under 2. Verdenskrig og i 1960'erne i forbindelse med havnen og den tilhørende bymæssige bebyggelse har ændret den oprindelige topografi betydeligt.

Syd og øst for Hanstholm by er der i dag dyrkede marker på toppen af Hanstholmknuden, og fund af ardspor tyder på, at der har været opdyrket tilbage til oldtiden. Enkelte plovspor i søgegrøfterne forud for udgravningen indikerer desuden, at de udgravede bebyggelser har haft agerbrug.

Klitarealerne syd for Hanstholmknuden består af hævet havbund, og disse arealer har man formentlig brugt til græsning i middelalderen.

Ud fra skriftlige kilder kender vi til en vandmølle ved Hansted Mølleå syd for kystskrænten. Møllen nævnes i 1665 i forbindelse med lokale skudehandlere og menes nedlagt i 1800-tallet¹.

Skudehandelen mellem Norges sydkyst og Thys vestkyst, der er belyst af kilder fra 1500- til 1800-tallet, går formentlig tilbage til middelalderen, og Hansted kan have været en af de centrale landingspladser.

Der er i Hanstholm-området påtruffet rester af flere bronzealdergravhøje, bl.a. ved fyret, ligesom der i sommeren 2006 er udgravet et større område med bebyggelse fra ældre jernalder (ca. 400 f.Kr. til 200 e.Kr.) samt marker og huse fra yngre bronzealder (ca. 1000-500 f.Kr.) på Hanstholmknudens sydlige side.

Udgravningens data

Et felt på omkring 1575 m² blev undersøgt i et område med græsdækkede flyvesandsklitter. Mellem ½-1½ meter flyvesand blev gravet væk med maskine for at afdække kulturlag og stensamlinger, der lå tæt over undergrunden.

Udgravningen begyndte 23. marts 2006 og fortsatte til den 24. april 2006. Fraregnet påsken i alt 20 arbejdsdage med varierende antal medarbejdere. Vejret var i hele udgravningsperioden forholdsvis koldt og regnfuldt. Nattefrosten var netop holdt op, da udgravningen gik i gang. Den hyppige, kraftige vind fra vest medførte en del sandfygning, der hvor der ikke var gravet til undergrund.

Deltagere

Udgravningsleder og ansvarlig for beretning: Cand.mag., ph.d. Charlotte Boje Hilligsø Andersen.
Øvrige deltagere i udgravningen - dagligt: Cand. Mag. Alice Bolt-Jørgensen samt arbejdsmænd Ole Michaelsen og Jakob Fink. Periodedevis: stud. mag. Poul Jørgensen og cand.phil. Nikolai Garhøj.

Udgravningens metode

Udgravningsmetode og forløb

En flade på ca. 35x45 m blev afrømmet med maskine svarende til det område, der ved prøvegravningen blev dækket af søgegrøft 1-3. Feltets østlige kant svarede således til østsiden af søgegrøft 3. Feltets nordlige og vestlige kant gik ud til skrænterne ned mod hhv. Chr. Hansens Vej og Kystvejen. Der henvises til anlægsplan med markering af søgegrøfter og udgravningsfelt. Ved afrømningen blev der gravet flyvesand væk, indtil vi stødte enten på undergrund eller kulturlag med anlægsspor. De frilagte kulturlag blev liggende til nærmere undersøgelse ved håndkraft. Efter maskinafrømningen fortsatte arbejdet med manuel gravning med skovl og ske. Der var en del afrensingsarbejde for at få de påtrufne anlæg frem. Efter de var dokumenteret ved tegning,

¹ Trap Danmark Thisted Amt 5. udgave 1961, s. 553. Henrik Bygholm m.fl.: *Skuder og skippere i Klitmøller – blade af skudefartens historie*. 1983.

beskrivelse og foto, blev anlæggene helt eller delvis fjernet. Anlæggene blev primært undersøgt og dokumenteret i plan i målestok 1:50 - og hvor det var muligt også i snit.

Der blev desuden afrenset en profil i udgravningsfeltets nordøstre hjørne, hvor princippet i lagstrukturene repræsenterer hele feltet (se figur 3).

Fund blev indsamlet lag- eller konstruktionsvis med oplysninger om fundkontekster anført i fundlisten. Der blev ikke foretaget soldning.

På en af udgravningens første dage samt på den sidste dag blev feltet afsøgt af medlemmer af Thy Detektorforening. Fundene, der primært var amorfe jernklumper, blev indsamlet uden særlig indmåling af fundsted.

På grund af de stedvise forstyrrelser foregik der ikke en konsekvent indsamling af dyreknogeter, men knogler blev samlet ind, hvis de lå i kontekst med anlæg eller kulturlag.

Målesystem

Horisontalt: Målesystem udlagt i feltet og punkterne målt ind i forhold til vejkanterne ved Kystvejen og Chr. Hansens vej. Målesystemet blev lagt ud med vinkelprisme og målebånd. Punktet 100/100 ligger 19,60 m øst for kanten mellem fortov og vej på østsiden af Kystvejen. Punktet 120/100 ligger 20,70 øst for kanten mellem fortov og vej på østsiden af Kystvejen – og 20 m syd for kanten mellem græsribbe og vej på sydsiden af Chr. Hansens Vej.

Vertikalt: Nivellementer blev opmålt i forhold til et kloakdæksel ved Kystvejen. Dette har kote 32,71. Samtlige registrerede nivellementer angiver det pågældende punkts højde over denne kote. I de fremgravede anlæg blev topniveauerne registreret og noteret på udgravningsplaner.

Dataliste

Museet for Thy og Vester Hanherred har foretaget såvel prøveudgravninger som den egentlige udgravning. Den originale dokumentation og fund fra udgravningen opbevares på Museet for Thy og Vester Hanherred under journalnr. THY 3923.

Prøvegravningsrapport og sagsakter Museet for Thy og Vester Hanherred, journalnr. THY A300/25 3923. Kulturarvsstyrelsens journalnr. 2003-2122-1224

Anvendte registreringsnumre:

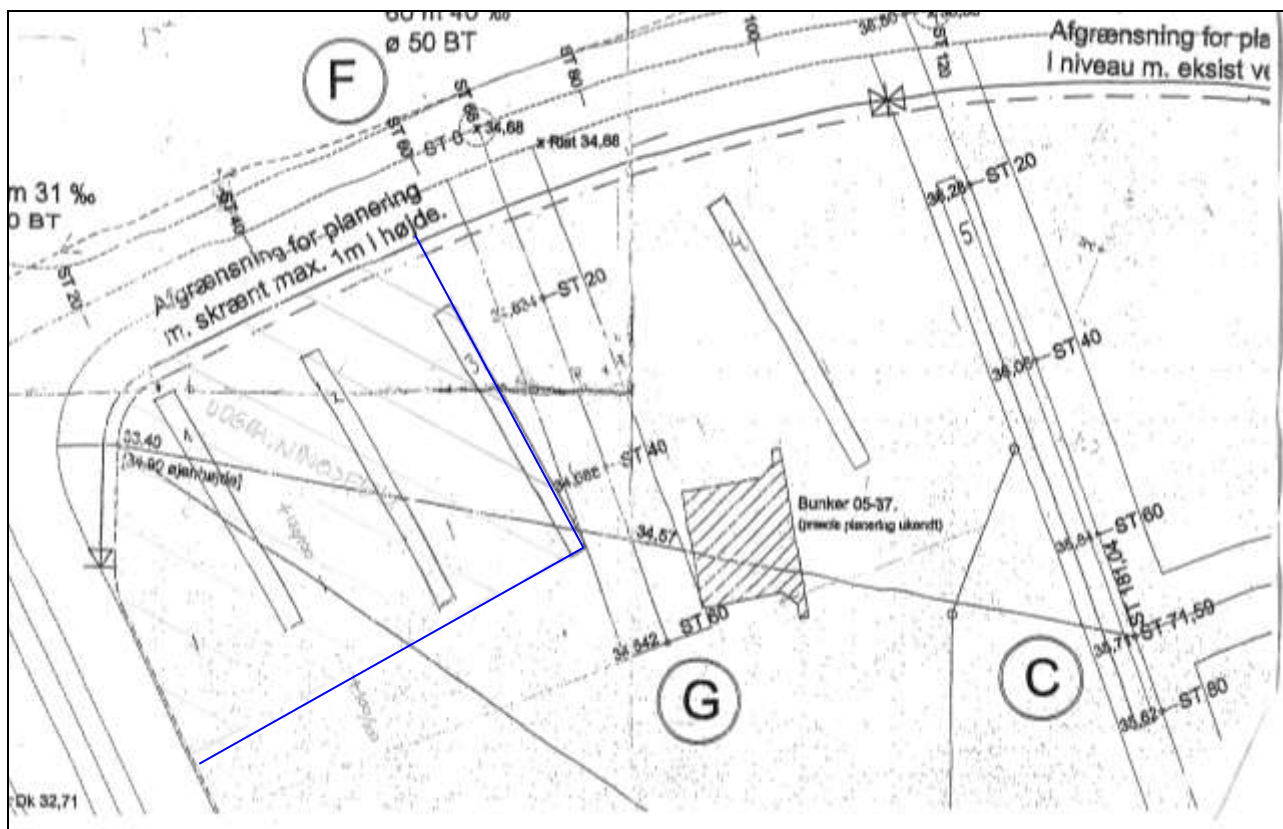
Anlæg N10 – N60

Fund x10 – x63

Tegninger T10 – T18

Dias D20 – D202

Digitalfotos THY 3923 (001) – THY 3923 (144)

Figur 8. Kopi af anlægsplanen med de fem søgegrøfter og udgravningsfeltets nogenlunde udbredelse (blå streg) markeret. Uden målestoksangivelse, jf. kommunens anlægsplan.

Figur 9. Udvalg af fund fra udgravningen – keramik og kridtpibe.